

Єлизавета ДОРОШ,
студентка гр. 726ю гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету «Харківський
авіаційний інститут»
e-mail: y.y.dorosh@student.khai.edu

Науковий керівник: Артем ГОЛУБОВ,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, доцент кафедри права
гуманітарно-правового факультету
Національного аерокосмічного університету
«Харківський авіаційний інститут», Харків, Україна ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-8608-4206>
e-mail: a.holubov@khai.edu

DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.09>

ЛЕГІТИМНІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ДОЗВОЛЕНИЙ ВІДСТУП ДЕРЖАВИ ВІД ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ПІД ЧАС НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ

Анотація: У тезах доповіді досліджується проблематика легітимних обмежень прав і свобод людини та допустимого відступу держави від міжнародно-правових зобов'язань у період надзвичайних ситуацій. Актуальність теми зумовлена зростанням кількості кризових явищ сучасності — воєнних конфліктів, надзвичайних та надзвичайно небезпечних ситуацій, терористичних загроз, які змушують держави вдаватися до тимчасового звуження обсягу прав людини з метою захисту публічних інтересів і національної безпеки. Метою дослідження є з'ясування змістовних критеріїв допустимого втручання держави у сферу прав людини та формування підходу до оцінки таких обмежень, що ґрунтується на міжнародних стандартах і практиці Європейського суду з прав людини. Обґрунтовується теза, що відсутність уніфікованого визначення поняття «обмеження прав» у міжнародному та національному праві не є перешкодою для ефективного захисту прав людини, за умови застосування критеріальної моделі оцінки державного втручання.

У роботі аналізуються положення Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Європейської конвенції з прав людини та Конституції України, а також релевантна практика ЄСПЛ. Запропоновано розглядати обмеження прав не як формально визначене поняття, а як юридичну ситуацію, що підлягає перевірці за сукупністю універсальних критеріїв: наявність законної підстави, легітимної мети, необхідності в демократичному суспільстві та пропорційності із збереженням сутності права. Зроблено висновок, що саме критеріальний підхід забезпечує реальний контроль за межами державної дискреції у надзвичайних умовах і дозволяє поєднати потреби безпеки з фундаментальними засадами верховенства права та прав людини.

Ключові слова: права людини, обмеження прав, надзвичайний стан, відступ від зобов'язань, пропорційність, верховенство права, ЄСПЛ, міжнародні стандарти, легітимна мета.

У сучасному світі держава дедалі частіше опиняється перед необхідністю балансування між охороною прав і свобод людини та забезпеченням національної безпеки, захистом суверенітету й територіальної цілісності, забезпеченням її економічної та інформаційної безпеки. Війни, терористичні загрози, надзвичайні ситуації — усе це створює умови, коли державна влада змушена

застосовувати механізми обмеження прав і свобод людини. Проблематика легітимних обмежень прав і свобод людини та меж допустимого відступу держави від зобов'язань під час надзвичайної ситуації залишається актуальною для сучасних правових систем.

Метою дослідження є з'ясування критеріїв допустимого втручання держави у сферу прав

людини і свобод та вироблення підходу, що поєднує визнані міжнародні стандарти й гарантії у цій сфері під час застосування відповідних обмежень. Новизна підходу полягає в акценті на змістовних, а не формальних межах державної дискреції у кризових умовах.

Відправною тезою дослідження є позиція, що будь-яке обмеження прав людини і свобод є допустимим лише тоді, коли воно не змінює сутності самого права та ґрунтується на чітко визначених законом підставах, меті й порядку застосування. Обмеження під час надзвичайної ситуації мають бути законними, винятковими, тимчасовими й пропорційними, адже держава в умовах небезпеки не може виходити за межі принципів законності й верховенства права, бо ці демократичні засади виключають будь-якого роду свавілля. Вважаю, що сам факт запровадження воєнного або надзвичайного стану автоматично не дає органам державної влади та їх посадовим особам права на довільне звуження прав людини і свобод. Дотримання цих та низки інших закріплених у міжнародних актах принципів формує правомірну й передбачувану модель державного реагування на кризу.

На погляд науковців, який я підтримую, певною проблемою у встановленні меж допустимого втручання держави у сферу прав людини і свобод та виробленні відповідного підходу є відсутність загальноприйнятого визначення поняття «обмеження прав» у нормативно-правових а також відсутність єдиного його тлумачення в міжнародному та внутрішньодержавному праві, що з очевидністю вимагає більш детального аналізу характеристик змісту поняття «обмеження прав» і допустимих критеріїв такого обмеження [1, с. 186-198].

Так, у різних міжнародних актах, зокрема Загальній декларації прав людини [2], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [3] та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4], використовуються дещо різні мовні конструкції («обмеження», «відступ від своїх зобов'язань»), які не формують універсальної дефініції. Національні правові системи, зокрема Конституція України, Закони України «Про правовий режим надзвичайного стану» та «Про правовий режим воєнного стану», так само не пропонують єдиного тлумачення відповідного поняття («окремі обмеження прав і свобод», «обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб», «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб»), залишаючи простір для широкої дискреції держави.

Вважаю, що відсутність узгодженості певних положень і понять у цих документах свідчить про потребу аналізувати не формальне визначення вказаного поняття, а змістові критерії та обсяг

допустимих обмежень. Поняття «обмеження прав», на мою думку, є передусім конструкцією, що визначає характер і межі допустимого втручання держави у сферу прав і свобод особи. Тому важливо виходити із сукупності визначених у міжнародних договорах критеріїв цього поняття, які після їх аналізу можуть дати більш чітке розуміння його змісту та обсягу дозволеного державі відступу від узятих на себе зобов'язань із визнання та гарантування прав і свобод людини.

Приміром, як указують Л. В. Мелех і Б. В. Мелех, ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини містить загальні принципи інституту обмеження прав людини, які у міжнародному праві вважаються універсальними. До таких принципів належать:

1) виключність умов для встановлення обмежень, що означає їхню сувору регламентацію та заборону розширеного тлумачення;

2) формальна визначеність обмежень, яка передбачає їх встановлення виключно законом;

3) обмеження прав може бути правомірним лише в межах чітко визначених цілей, а саме: а) забезпечення належного визнання та дотримання прав і свобод інших осіб; б) відповідність справедливим вимогам моралі; в) гарантування громадського порядку; г) досягнення загального добробуту в демократичному суспільстві [5, с. 173].

Таким чином, відповідно до Загальної декларації прав людини, суспільними інтересами, які можуть виправдовувати обмеження прав і свобод людини, є: права та свободи інших осіб; справедливі вимоги моралі; громадський порядок; загальний добробут у демократичному суспільстві. Ці явища, що підлягають захисту й одночасно є підставою для введення певних обмежень заради їх захисту, умовно можна поділити на приватні (які стосуються прав і свобод інших осіб) та публічні (які стосуються вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту). Проте підстави для обмеження публічного характеру визнаються правомірними лише за умови їх справедливості та відповідності демократичним принципам (стосовно забезпечення загального добробуту) і лише в умовах «кризи, яка загрожує життю нації». Іншими словами, недотримання встановлених меж свідчитиме про неправомірне здійснення прав і свобод, тобто про їх порушення.

Обмеження прав і свобод являє собою як раз встановлення меж, тобто меж здійснення і користування правами і свободами, але перевищення самих обмежень (інтенсивності, обсягу, характеру тощо) буде вважатися зловживанням. Межі здійснення прав і свобод повинні відповідати вимогам соціальної справедливості, це своєрідна система критеріїв і орієнтирів правомірної поведінки відповідно інтересам суспільства і держави, дотримання яких є обов'язковою умовою належного користування особою своїми правами. Зокрема, у ч. 2 ст. 29

Загальної декларації прав людини вказується, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [2].

У юридичній теорії та практиці загально-визнано, що обмеження громадянських прав і свобод правомірні в умовах саме надзвичайного стану в умовах «кризи, яка загрожує життю нації» [1, с. 186-198; 6]. Це визнається Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (ст. 4) та Конвенцією з прав про захист прав людини і та основоположних свобод (ст. 15), які вимагають, щоб надзвичайне положення державоучасницею було офіційно оголошено, і про це повідомлено іншим державам [5, с. 171], вказання строків дії таких обмежень та їх крайня необхідність в умовах, що склалася. На додаток ми маємо чіткий перелік прав, який не може бути обмежений за будь-яких умов, ч. 2 ст. 4 Міжнародного пакта про громадянські і політичні права, ч. 2 ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Водночас ст. 64 Конституції України в своїй диспозиції вказує на більш змістовний, порівняно з міжнародними, перелік таких недоторканих права. Зокрема до них належать право на життя, гідність особи, недоторканність приватного життя, гарантії захисту від збору інформації про приватне життя, свобода совісті, підприємницької діяльності, право на житло та засадничі права, а також права, що забезпечують судовий захист цих свобод [7].

Зауважу, що і Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод і Конституція України спрямовані на гарантування збереження цих прав навіть у випадку запровадження надзвичайного стану. І при цьому відступ від зобов'язань не обов'язково є визнанням того, що держава не зможе гарантувати права, закріплені в Конвенції. Насправді, на практиці, заявляючи про відступ від зобов'язань, Договірна Держава зазвичай зазначала, що заходи, яких вона вживає, «можуть» передбачати відступ від її зобов'язань за Конвенцією [8, с. 5].

Міжнародне право натомість через судову практику формує відповідні критерії легітимності таких обмежень. Так, у справі *Handyside v. the United Kingdom* (1976) Європейський суд з прав людини наголосив, що обмеження прав є допустимими лише тоді, коли вони відповідають «нагальній суспільній потребі» та є «необхідними в демократичному суспільстві» (§48-49) [9]. У справі *The Sunday Times v. the United Kingdom* (1979) Суд уточнив, що будь-яке обмеження повинно бути засноване на законі, який є достатньо чітким і передбачуваним, аби особа

могла розуміти наслідки своєї поведінки (§49). Додатково, у рішенні у справі *Kokkinakis v. Greece* (1993) Європейський суд з прав людини підкреслив, що втручання у права може бути виправданим лише за умови досягнення легітимної мети та дотримання принципу пропорційності (§47) [10]. Це свідчить про те, що міжнародні стандарти формують зміст поняття «обмеження» через критерії, а не через формальне визначення, що, на мою думку, і має бути пріоритетним підходом у правовій доктрині.

Вирішення цієї невизначеності полягає у відмові від пошуку «ідеальної» дефініції поняття «обмеження прав» та переході до критеріальної моделі оцінки будь-якого втручання у права і свободи людини.

Замість дискусії щодо наведення формального визначення пропонується визначати «обмеження прав» подати через вказівку на сукупність вимог (критеріїв), які впливають із загально визнаних міжнародних стандартів прав людини і практики Європейського суду з прав людини. Така модель складається з чотирьох універсальних критеріїв:

1) юридична основа – втручання є обмеженням, якщо воно встановлене законом, який є доступним і передбачуваним. Цей підхід узгоджується з позицією Європейського суду з прав людини у справі *The Sunday Times v. The United Kingdom* (§49) [11];

2) легітимна мета – будь-яке звуження прав повинно переслідувати чітку суспільно значущу мету, повністю реалізований механізм, зазначений зокрема в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини і які стосуються усунення реальної загрози відповідним цінностям (набезпека, громадський порядок, здоров'я, права інших осіб);

3) необхідність у демократичному суспільстві – втручання має відповідати нагальній суспільній потребі та бути мінімально достатнім для її досягнення;

4) пропорційність і збереження сутності права – навіть правомірне обмеження не може знищувати саму сутність права або робити його реалізацію ілюзорною. Це підтверджено у численних рішеннях Європейського суду з прав людини, зокрема *Gillow v. The United Kingdom* (§55) [12].

Отже, обмеження прав людини можна визначати не як поняття із фіксованою дефініцією, яка розкриває ознаки цього явища, а як юридичну ситуацію, у якій держава впливає на обсяг прав і свобод людини таким чином, що підпадає під перевірку за відповідними критеріями.

Також варто взяти до уваги класичний підхід до визначення меж реалізації прав, яким виступає

ст. 4 Декларації прав людини і громадянина 1789 року: «Свобода полягає в можливості робити все, що не завдає шкоди іншому: таким чином, здійснення природних прав кожної людини обмежене лише тими межами, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими ж правами. Межі ці можуть бути визначені тільки законом» [13].

Як висновки варто зауважити наступне. Як обґрунтовано вище, починаючи з питання уніфікації термінології правозастосування, оскільки будь-яка дія держави, що впливає на реалізацію прав і свобод людини, оцінюється однаково – незалежно від того, чи називає законодавець її «регулюванням», «втручанням», «відступом» чи «обмеженням», має відповідати сукупності вимог (критеріїв). Такий підхід відповідає ідеї, що межі свободи повинні бути чіткими, законними і зрозумілими, а обсяг дискреційних повноважень держави у демократичному суспільстві контрольованим та обмеженим.

Підвищення рівня захисту прав людини і свобод особливо під час надзвичайної ситуації замість формальних гасл про їх пріоритет має піддаватися змістовній оцінці: чи справді можливість втручання передбачена законом, чи дійсно його застосування переслідує легітимну мету, чи є воно необхідне для охорони прав інших осіб та суспільного інтересу у демократичному суспільстві, а також чи є воно пропорційним та чи не приведе до зміни сутності самого права, а самі заходи не суперечать іншим зобов'язанням держави згідно з міжнародним правом, на що вказується і у працях науковців [1, с. 188]. Цей підхід повністю корелює з принципом, що свобода кожного завершується там, де починається свобода іншого.

Критеріальна модель оцінки легітимності обмеження прав і свобод людини та дозволеної межі відступу держави від зобов'язань під час надзвичайної ситуації дозволяє подолати проблему відсутності єдиного нормативно-визначеного терміну для позначення поняття «обмеження прав». Такий підхід забезпечує реальний, а не декларативний контроль за діями держави в контексті охорони прав і свободи людини при застосуванні заходів, що їх обмежують чи відступу держави від зобов'язань під час надзвичайної ситуації.

Бібліографічні посилання

1. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2020. 260 с.
2. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 25.11.2025).
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 25.11.2025).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.11.2025).

5. Мелех Л. В., Мелех Б. В. Легітимність обмеження конституційних прав та свобод громадян та їх захист у суді. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 2. С. 170–174.

6. Берназюк Ян Практичні Аспекти Застосування Статті 15 Конвенції Про Захист Прав Людини І Основоположних Свобод «Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації» https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_st_15_Konven.pdf (дата звернення: 25.11.2025).

7. Конституції України : Конституція, Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.11.2025).

8. Посібник зі статті 15 Європейської конвенції з прав людини. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_15_ukr (дата звернення: 25.11.2025).

9. Handyside v United Kingdom, Merits, App No 5493/72, A/24, ECHR, (1976). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57499%22%7D> (дата звернення: 25.11.2025).

10. Kokkinakis v. Greece (Application no. 14307/88), ECHR, (1993). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57827%22%7D> (дата звернення: 25.11.2025).

11. The Sunday Times v. the United Kingdom (Application no. 6538/74), ECHR, (1979). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57584%22%7D> (дата звернення: 25.11.2025).

12. Gillow v. The United Kingdom (Application no. 9063/80), ECHR, (1986). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57827%22%7D> (дата звернення: 25.11.2025).

13. Декларації прав людини і громадянина 1789 року. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1789.html> (дата звернення: 25.11.2025).

Y.Dorosh

Legitimal restrictions of human rights and derogation state departure from obligations during emergency situations.

Abstract: The theses of the report examine the issues of legitimate restrictions on human rights and freedoms and permissible state derogation from international legal obligations during emergencies. The relevance of the topic is due to the increasing number of crisis phenomena of our time - military conflicts, emergency and extremely dangerous situations, terrorist threats, which force states to resort to temporary narrowing of the scope of human rights in order to protect public interests and national security. The purpose of the study is to clarify the substantive criteria for permissible state intervention in the sphere of human rights and to form an approach to assessing such restrictions, based on international standards and the practice of the European Court of Human Rights. The thesis is substantiated that the lack of a unified definition of the concept of "restriction of

rights" in international and national law is not an obstacle to the effective protection of human rights, provided that a criterion-based model of assessing state interference is applied.

The paper analyzes the provisions of the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the European Convention on Human Rights and the Constitution of Ukraine, as well as the relevant practice of the ECHR. It is proposed to consider the restriction of rights not as a formally defined concept, but as a legal situation subject to verification according to a set of universal criteria: the presence of a legal basis, a legitimate aim, necessity in a democratic society and proportionality with the preservation of the essence of the law. It is concluded

that it is the criterion-based approach that provides real control beyond the limits of state discretion in extraordinary circumstances and allows combining security needs with the fundamental principles of the rule of law and human rights.

Keywords: human rights, restrictions on rights, state of emergency, derogation from obligations, proportionality, rule of law, ECHR, international standards, legitimate aim.

Зразок для цитування:

Дорош Є. Легітимні обмеження прав людини та дозволений відступ держави від зобов'язань під час надзвичайної ситуації. Пропілії права та безпеки, 2025. №8. С. 63-67. DOI: <https://doi.org/10.32620/pls.2025.8.09>.